

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „НОВА И СЪВРЕМЕННА ИСТОРИЯ”**

Ангел Юлиянов Апостолов

**ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА
ОТНОШЕНИЯТА НАТО-РУСИЯ
(1992 – 2002 г.)**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор”
по професионално направление 2.2. История и археология (Нова и най-
нова обща история)

Научен ръководител:
Доц. Александър Сивилов

СОФИЯ, 2020 г.

I. Обща характеристика на дисертационния труд

Средата на сигурност, която възниква в началото на 90-те години на XX в., е коренно различна от тази през периода на Студената война (1946 – 1991 г.). Двуполусното противопоставяне става част от миналото, но това не прави средата на сигурност по-стабилна. На мястото на предишното съперничество между два до голяма степен монолитни блока, през 90-те години на XX в. евро-атлантическата общност е изправена срещу нови предизвикателства пред сигурността, на първо място съдбата на съветския ядрен арсенал, останал на територията на няколко от държавите-правоприемници на рухналата съветска свръхдържава, и свързаната с него заплахата от разпространение на ядрени оръжия и ядрено-ракетни технологии към диктаторски режими и терористични групировки. След края на съветската доминация в Източна Европа възникват заплахы от избухване на вътрешнодържавни и междудържавни етнополитически конфликти, предизвикани от иредентистки претенции за завладяване на територии със смесено население. Особено важно е обстоятелството, че в границите на редица републики, съставляващи двете големи федерации в Източна Европа – СССР и СФРЮ – се наблюдава значително по сила етническо напрежение между живеещите в тях народности.

През първото десетилетие след края на Студената война (1992 – 2002 г.), най-мощният и останал единствен военно-политически блок – НАТО – и най-голямата държава-правоприемник на СССР – Руската федерация, са принудени да започнат преговори и да лансират идеи за сътрудничество, отстъпки и дори опити за изграждане на партньорски отношения с цел справянето с предизвикателствата пред сигурността, възникнали в Централна и Източна Европа. Перспективите за сътрудничество обаче остават променливи през 90-те години на XX в. и в началото на XXI в. От една страна, това се дължи на необходимостта от широка вътрешна трансформация в рамките на НАТО и съответно на изграждането на вътрешно-държавното устройство на нововъзникналата Руска федерация – процеси, които отнемат сериозни политически усилия и ресурси. На второ място, на потенциалните партньори тепърва предстои да намерят своето място в свършено новата среда на сигурност в Централна и Източна Европа след разпадането на Източния блок и на водещата държава в него – СССР. На трето място, самата нова среда на сигурност не се намира в статично състояние и също динамично се променя, което допълнително влияе върху и усложнява процеса на трансформация на НАТО и Руската федерация. И не на последно място, натрупваните в

продължение на десетилетия взаимно подозрение и враждебност продължават да оказват своето влияние и след приключването на Студената война и нерядко пречат на приемането на иначе необходими рационални решения.

Според мен мотивите за поведението на двете страни заедно с техните амбиции и възприятия следва да бъдат част от всеобхватното изследване на взаимоотношенията между тях през този период. От една страна, НАТО и водещата страна в нея – САЩ – излизат със самочувствието на победители в приключилото глобално съревнование, които имат правото да определят състоянието на новия ред в областта на политиката и сигурността в Централна и Източна Европа и да налагат своите възгледи на Руската федерация, на която е отредена ролята на младши партньор. Повечето политици и държавници в Русия, от друга страна, считат саморазпускането на Източния блок и впоследствие на СССР за съзнателно и доброволно решение, което не е предизвикано от пряко поражение в Студената война. Според тях, независимо от многобройните си вътрешни проблеми, съчетани с безпрецедентната загуба на ресурси и влияние в световен мащаб, Русия продължава да бъде велика сила, която има право на глас в организирането на следвоенния ред в Европа. Именно интересът ми от взаимодействието между тези две разминаващи се представи в хода на решаването на съвместните за НАТО и Русия проблеми в сферата на външната политика и сигурността в Източна Европа след края на Студената война определи конкретната насока на моя избор за период и тема на настоящата изследователска тема.

1. Актуалност на темата

Основните върхове и спадове във военнополитическите отношения между НАТО и Русия непосредствено след края на Студената война представляват основен акцент в изследванията на редица международници и историци. Традиционният интерес към този турбулентен период в европейската история е разбираем най-вече поради факта, че геополитическият облик на Стария континент не само през 90-те години на XX в., но и днес, в значителна степен зависи от състоянието на отношенията между НАТО и Русия, по-точно от редуващите се периоди на сътрудничество и конфронтация. Именно през първото десетилетие след края на Студената война (1992 – 2002 г.) са заложили основните предпоставки, които оказват решаваща роля за осъществяването на бъдещите контакти, изграждането на взаимните представи, както и приемането на определени стъпки в двустранните отношения през първата четвърт на XXI в.

Включването на Русия в Северноатлантическия съвет за сътрудничество и програмата „Партньорство за мир”, постигнатото сътрудничество относно съдбата на съветския ядрен арсенал и за прекратяването на войната в Босна и Херцеговина, подписването на Основополагащия акт между НАТО и Русия за взаимни отношения, съдействие и сигурност, обогатяването на формата 16+1 със създаването на Постоянния съвместен съвет, заменен на свой ред от Съвета НАТО-Русия, бележат върховете на двустранните отношения между Алианса и Руската федерация. От своя страна, амбициите на НАТО за разширяване на Изток с приемането на нови членове от Централна и Източна Европа, противоречията около разрешаването на Косовския конфликт, включително готовността на Алианса да използва военна сила срещу Югославия дори и без мандат на Съвета за сигурност на ООН, както и постепенното раздалечаване на позициите относно съдбата на някои договори в областта на ядреното и конвенционалното разоръжаване, бележат най-сериозните спадове в двустранните отношения.

Отношенията НАТО-Русия като цяло, както и повечето от изброените върхове и спадове в тях, са обект на изследване в множество руски и западни тонове, монографии и статии. Въпреки това може да се посочи празнина в поредицата изследвания – в тях или напълно липсва, или остава на заден план сравнителният анализ *защо* всяка от страните постъпва по точно определен начин най-вече в случаите, когато Алиансът и Русия са на разнопосочни мнения по най-важните въпроси – разширяването на НАТО, военната интервенция срещу Югославия и съдбата на ДОВСЕ. В допълнение към това, повечето западни и руски изследвания, които все пак се спират на този въпрос, обръщат внимание главно на причините за собствената позиция и в по-малка степен на тези на отсрещната страна. Именно недостигът на подобни сравнителни исторически анализи породи у мен необходимостта от по-задълбочено и систематизирано изследване на основните моменти, положителните развития и проблемите във военнополитическите взаимоотношения НАТО-Русия през първото десетилетие след края на Студената война, което би способствало за по-детайлното изясняване на причините за поведението на двете страни и тяхната позиция по редица спорни въпроси.

Не бива да се забравя, че по време на разглеждания период и НАТО, и Русия са в процес на мащабна вътрешна трансформация, вследствие на края на Студената война. Макар този фактор да е от съществено значение за НАТО, която е принудена да търси своите нови цели и приоритети след изчезването на монолитната заплаха от Изток, той е още по-важен за Русия, където несигурната посока на вътрешнополитическото ѝ

развитие до голяма степен предопределя и нейното често противоречиво поведение на външнополитическата сцена както в отношенията с бившите съветски републики и сателитни държави в Централна и Източна Европа, така и със западните страни и организации, включително и НАТО. По време на своите два мандата руският президент Борис Елцин често влиза в противоречия с Руския парламент, където мнозинството от депутатите като цяло е настроено отрицателно към опитите на президента за сближаване със Запада. Този факт нерядко принуждава Елцин да търси компромисни варианти във външнополитическите си решения, което до голяма степен допринася за непредсказуемото на моменти поведение на Русия на международната сцена.

Поради тази причина изследването на военнополитическите отношения между НАТО и Русия не може да бъде ограничено единствено до външните им проявления. Значението на вътрешната трансформация на двете страни обуславя нуждата от по-задълбочен анализ на нейните основни черти и насоки, обяснявайки влиянието ѝ като главен фактор за положителното или отрицателното развитие на контактите Русия-НАТО.

2. Обект и предмет на изследване

Обект на това изследване са основните аспекти във военнополитическите отношения между НАТО и Русия в периода 1992 – 2002 г. Предмет на изследването е влиянието на трансформацията на НАТО и вътрешнополитическите промени в Руската федерация по време на управлението на Борис Елцин и началото на първия президентски мандат на Владимир Путин за нестабилното развитие на контактите Русия-НАТО през 90-те години на XX в. и в самото начало на XXI в., за постигнатите положителни резултати и непреодолените основни противоречия. В дисертацията са използвани проблемно-хронологичният подход, сравнително-историческият и аналитичният метод на изследване.

3. Цели на изследването

Трудно би могъл да се оспори фактът, че след 2002 г. постепенно, но трайно спада равнището на доверие между НАТО и Русия. Поради тази причина настоящото изследване няма за цел да доказва тенденцията, която се оформя в резултат на първия десетгодишен период в контактите между двете страни. То представлява опит за

систематизация, анализ и обобщение на причините за сложните, многообразни и в редица случаи противоречиви отношения между Северноатлантическия Алианс и Руската федерация, недостатъчно застъпени в българската, а и в чуждата историография. Основната цел на дисертацията е да се проучат и анализират предизвикателствата, пред които се изправят НАТО и Русия във военнополитическите си отношения в периода 1992 – 2002 г., както и да се установят в детайли причините за характерната за тях непостоянност, при която етапи на сътрудничество се редуват с етапи на влошаване на отношенията и дори на конфронтация.

В този смисъл неразделна част от обяснението за еволюцията на двустранните отношения трябва да бъдат фактори като недостатъчното разбиране и зачитане на аргументите на отсрещния партньор; склонността на страните от НАТО да приемат Русия за даденост в отношенията с оглед на тежкото ѝ икономическо, военно и политическо състояние след края на Студената война и разпадането на СССР; както и нескритите стремежи на Руската федерация да съхрани в максимална степен атрибутите на велика сила и въпреки ограничените си възможности, вследствие на загубената историческа надпревара, да играе централна роля в процеса на изграждане на елементите на европейската сигурност, включително трансформацията на НАТО и търсенето на нова перспектива и цел на единствения останал мащабен военнополитически блок в Европа.

Друга цел на този труд е той да подпомогне историческата научно-изследователска дейност с намерението този недостатъчно застъпен у нас аспект от съвременната история да облекчи работата и на други изследователи, чийто обект на проучване са епохата след края на Студената война и борбата за влияние между Русия и Запада в Централна и Източна Европа. Реконструирането на промените в европейската сигурност от гледна точка на действията на НАТО и Русия в съответствие с наличните източници на информация има за цел обективно и безпристрастно да отразява фактите.

4. Задачи на изследването

За осъществяването на посочените цели настоящото изследване си поставя следните задачи:

- Да бъдат обособени и хронологично проследени основните етапи в еволюцията на военно-политическите отношения между НАТО и Русия в периода 1992 – 2002 г.

- Да бъдат очертани и детайлно изследвани протичащите в Руската федерация вътрешнополитически процеси в посочения период.
- Да се изследват и анализират основните приоритети и тенденции във вътрешната трансформация на НАТО след изчезването на основния геополитически съперник на Изток.
- Да се съпоставят не само преобладаващите официални позиции на двете страни една за друга, но и различните нюанси във вътрешнополитическите нагласи сред лидерите, политическата класа и обществеността в Русия и държавите-членки на НАТО по отношение на поведението на съответния отсрещен партньор.
- Да се изгради коректна представа за формирането и развитието на основните цели и приоритети в сферата на сигурността, които НАТО и Русия преследват след края на Студената война.
- Да се дефинират основните събития и тенденции в контекста на отношенията, тяхното влияние върху насоката на трансформацията на Пакта и реакцията, положителна или отрицателна, на Руската федерация по отношение на действията на НАТО в Източна Европа.

Именно върху тези критерии съм стъпил в трите глави на изследването, за да обособя основните етапи в развитието на военно-политическите отношения НАТО-Русия. Във всяка отделна глава хронологично са проследени най-важните тенденции, които бележат развитието на тези отношения. В отделни параграфи са разгледани основните аспекти – положителни и отрицателни – които допринасят за цялостното формиране на общата рамка на контактите Русия-НАТО. Тук следва да се направи уточнението, че част от по-дългосрочните тенденции и най-важните аспекти са разгледани в две или три глави като с цел прегледност на текста на места се налага анализът на някои елементи да бъде направен в друг хронологичен период.

Част от тези аспекти са вътрешни за двете страни – например тежкото вътрешно икономическо и политическо състояние на Руската федерация след разпадането на съветската свръхдържава, както и противоречията между съюзниците относно бъдещето на НАТО – дали Пактът следва да се разпусне подобно на Организацията на Варшавския договор и ако не – какви да бъдат неговите нови приоритети, след като съветската заплаха вече е преминала. Други въпроси, на които е обърнато специално внимание са инициативите на НАТО, някои от които са посрещнати нееднозначно от

Русия – Северноатлантическият съвет за сътрудничество, инициативата „Партньорство за мир”, планове за разширяване на Алианса на Изток, както и бъдещето на инициативите за ядрено и конвенционално разоръжаване. Третата категория аспекти обхваща външните предизвикателствата, пред които са изправени двете страни, като акцент е поставен върху етнополитическите конфликти в Източна Европа.

Смятам, че този подход ще осигури по-лесно постижимо сравнение между групите външни и вътрешни фактори, които оказват влияние върху формирането на военно-политическите аспекти на отношенията НАТО-Русия, както и тяхната различна степен на значимост за промяната в тона на отношенията и степента на взаимно доверие и готовност за сътрудничество.

5. Структура и хронологични рамки на изследването

В структурно отношение дисертацията се състои от увод, три глави, заключение, библиография и списък с използваните съкращения. Хронологичната рамка на изследването е времевият интервал 1992 – 2002 г. Той започва от приключването на Студената война, разпадането на СССР в самия край на 1991 г. и началото на самостоятелното съществуване на Руската федерация. Краят на периода обхваща наченките на постепенното, но трайно раздалечаване на позициите на НАТО и Русия по редица спорни въпроси в средата на първия президентски мандат на Владимир Путин. Постепенното натрупване на нови противоречия редом с нерешените стари, бележи края на изследвания цикъл, който хронологично може да се постави с излизането на САЩ от ПРО и съответно на Русия от СТАРТ-2 в края на 2002 г., както и решението на САЩ за нападение срещу Ирак, осъществено в началото на 2003 г., което е съпътствано от острата критика на Русия и дори на някои европейски държави. Географският обхват на изследването ще се съсредоточава основно върху територията на европейския континент, като ще бъдат включени и някои аспекти с глобални измерения и значение.

За целите на изследването посоченият времеви интервал ще бъде разделен на три периода – Период на сближаване (януари 1992 – юни 1996 г.), Критичен период (юли 1996 – август 1999 г.) и Прагматичен период (септември 1999 – декември 2002 г.). Всеки един от споменатите три периода в отношенията НАТО-Русия ще бъде разгледан в отделна глава.

6. Историографски преглед

За осъществяване на целите на настоящата дисертация са използвани широк набор от монографии, мемоари и анализи, включително на руски, английски и немски език. Използваната научна литература включва над 120 изследвания.

В световната историческа наука съществуват редица изследвания върху проблематиката на отношенията между НАТО и Русия след края на Студената война. Възможност при изготвянето на настоящата дисертация едно от основните предизвикателства беше изборът на подходящите източници поради наличието на твърде богат и разнообразен библиографски материал, за разлика от повечето научни трудове, където трудност е главно недостигът на литература. Въпреки това, както вече бе посочено, почти всички източници по тази тема, руски или западни, приоритизират позицията и аргументите на собствената страна, особено в случаите, когато се разглеждат спорните въпроси между Алианса и Руската федерация. В допълнение безспорното наличие на нюанси в становищата на авторите отново се съсредоточава основно върху поведението на собствената страна, а доколкото позицията на отсрещния партньор е застъпена, това често е с негативен оттенък. В българската историография и науката за международните отношения от началото на 90-те години до днес има като цяло единични опити да се проследят в дълбочина отношенията между НАТО и Русия като при повечето изследвания приоритет традиционно се дава на преориентацията на България към евро-атлантическите структури през втората половина на последното десетилетие на XX в. и официалното ѝ присъединяване към НАТО през 2004 г. Проф. Надя Бояджиева¹ е един от малкото български изследователи,

---

¹ Вж. напр. **Бояджиева, Н.**, Баланс на силите или мултилатерализъм (САЩ, Контактната група и босненският конфликт, април-декември 1994 г.). – В: Модерният историк – въображение, информираност, поколения. София, Даниела Убенова, 1999.; **Бояджиева, Н.** Международни отношения. София, Албатрос, 2017.; **Бояджиева, Н.** Русия, НАТО и средата за сигурност след Студената война, Част I, 1989 – 1999. София, Даниела Убенова, 2013.; **Бояджиева, Н.** САЩ и конфликтът в Босна и Херцеговина (1989 – 1995). София, Даниела Убенова, 2000.; **Бояджиева, Н.**, Сътрудничеството между Русия, НАТО и Европейския съюз и балканската сигурност (1991 – 1999). – В: Сборник с материали от международна научна конференция „Русия, Европа и светът”. 28 – 29 септември 2009 г., Съст. и научен редактор проф. д-р И. Баева, София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 2012. За трудове на английски език от същия автор вж. **Boyadjieva, N.**, Diplomacy, Peace-keeping and the Use of Military Force: the US and the European Perspectives to the Balkan Crisis – In: Vernon Pedersen (Ed.) *America Imagined: Selected Conference Papers, BASA Conference*, 18 – 21 October 2001, Blagoevgrad, 2002.; **Boyadjieva, N.** NATO on the Balkans: Patterns of Peace-Keeping in the Post-Cold War Era (The Cases of Bosnia and Herzegovina and Kosovo). Final report. NATO-EAPC research fellowships 2001 – 2003. June 2003. [online] [viewed 29 December 2019, 10:25] PDF 216 KB, <https://www.nato.int/acad/fellow/01-03/boyadjieva.pdf>

чийто основен обект на изследване са именно отношенията Русия-НАТО – като цяло и през призмата на определени външнополитически предизвикателства.

Голямо внимание трябва да се обърне и на изследването на проф. Христина Мирчева², която в своя обстоен преглед на международните отношения, в частта след края на Студената война, обръща специално внимание на трансформацията на НАТО, отношенията между Алианса и Русия и в частност тези между САЩ и Русия. В своите трудове проф. Искра Баева³ дава важен поглед върху взаимоотношенията в рамките на Централна и Източна Европа, включително евро-атлантическата преориентация на повечето страни в региона след края на Студената война. Тук трябва да бъде отбелязана и монографията на проф. Йордан Баев,⁴ в която се обръща внимание на вътрешните процеси във Варшавския договор, довели в крайна сметка до неговото разпадане, както и на инициативите на Запад в отговор на геополитическите промени в Източна Европа. Акцентът в този труд обаче е поставен върху историята и развитието на българското военно разузнаване, което дава и полезен поглед „отвътре“ на дългия процес по присъединяването на България към Алианса.

Съвременната руска историография отделя сериозно внимание върху посочената проблематика. Трудовете на В. Медведев,⁵ Дм. Тренин⁶ и С. Рогов⁷ са полезни за изясняването на преобладаващата сред по-голямата част от руските общественици и политици гледна точка по редица спорни въпроси със страните от НАТО. От особено значение са изследванията и становищата на ген.-полк. Л. Ивашов,⁸ в които е изложена гледната точка на най-консервативните кръгове от руския политически естаблишмънт, най-вече тяхната отрицателна позиция за по-тясното сътрудничество с НАТО и „капитулантската” политика на Б. Елцин спрямо западните страни, на първо място САЩ.

В англоезичната литература също са направени важни опити за структуриране на основните етапи от развитието на отношенията Русия-НАТО и е отделено известно

---

² **Мирчева**, Хр. История на международните отношения в най-ново време. Книга втора. София, Софи-Р, 2002.

³ **Баева**, И. България и Източна Европа. София, Парадигма, 2001.

⁴ **Баев**, Й. История на българското военно разузнаване. Том 2. София, Изток-Запад, 2019.

⁵ **Медведев**, В., Расширение НАТО, Антироссийская игра. Москва, Нива России, 1997.

⁶ **Trenin**, Dm., The End of Eurasia: Russia on the Border Between Geopolitics and Globalization. Washington-Moscow, Carnegie Endowment for International Peace, 2002.

⁷ **Рогов**, С. Россия и США: партнерство или новое отчуждения. – *Международная жизнь*, № 7, 1995; **Рогов**, С. М., У России три варианта: капитуляция, конфронтация, компромисс – В: Расширение НАТО на Восток: к миру или войне? – *Клуб «Реалисты»*, №36, Москва 1998.

⁸ **Ивашов**, Л. Г., Воспоминания. Косовский кризис 1999 года. Бросок на Приштину. – *Новая и новейшая история*, № 5, 31 октября 2004.; **Ivashov**, L., Russia-NATO: Matters of Cooperation. – *International Affairs*, Vol. 4, No. 6, 1998.

внимание на отношенията вътре в самия Алианс. Важен щрих е фактът, че някои от основните инициативи на САЩ в НАТО, например идеята за ново разширяване на Алианса този път в Източна Европа и прокарването на програмата „Партньорство за мир” отначало са посрещнати нееднозначно от европейските съюзници. За изготвянето на този дисертационен труд от голямо значение бяха трудовете на такива западни историци и експерти по международни отношения като Дж. Смит⁹, Луис Х. Р. Л. Томе¹⁰, К. Хикс и Л. Самп¹¹, както и Х. Адомейт.¹²

Мемоарите на някои от главните участници в политическите преговори и обсъждания между НАТО и Русия, руски и западни, дават безценен поглед върху трудностите, пред които често са изправени делегациите на двете страни, както и различните им представи за начините, по които да се търси решение на възникналите проблеми и противоречия. В това отношение освен спомените на някои държавни глави през този период, книгите на Ев. Примаков¹³ и Стр. Талбот¹⁴ бяха едни от най-полезните за мен източници както за вътрешната картина в Русия и водещата страна в НАТО – САЩ, така и за сложните двустранни взаимоотношения между двете държави през 90-те години, особено съобразно начина, по който всеки от авторите представя своята гледна точка по спорните за двете страни въпроси.

Въпреки това не бива да се забравя, че значителна част от посочените източници са писани през призмата на наскоро завършилата Студена война, което естествено предполага тяхната едностранчивост и субективност. Ето защо използването им изисква голяма доза предпазливост, особено предвид факта, че литературата, писана за масовия читател в този период, по принцип е склонна да идеализира събитията. По този

---

⁹ **Smith, J.** The NATO-Russia Relationship. Defining Moment or Déjà Vu? Washington DC, Center for Strategic & International Studies, November 2008. [online].[viewed 27 December 2019, 11:20] PDF, 450 KB.

https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/081110_smith_natorussia_web.pdf

¹⁰ **Tomé, LJRL.** Russia and NATO's Enlargement. NATO Research Fellowship Program 1998-2000. Final Report, June 2000, p. 8-9.[online].[viewed 29 December 2019, 10:35] PDF 164 KB.

<https://www.nato.int/acad/fellow/98-00/tome.pdf>

¹¹ **Hicks, K. H., Samp, L. S.** Recalibrating U.S. Strategy Towards Russia: A New Time for Choosing. Lanham, Boulder, New York, London, Center for Strategic & International Studies, Rowman & Littlefield, March 2017.

¹² **Adomeit, H.** Inside or Outside? Russia's Policies Towards NATO. Research Unit Russia/CIS, Stiftung Wissenschaft und Politik, German Institute for International and Security Affairs, Oslo, 12-13 October 2006, Revised 20 December 2006. [online]. [viewed 29 December 2019, 11:45] PDF 330 KB.

https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/arbeitspapiere/NATO_Oslo_ks.pdf;

Adomeit, H., The Atlantic Alliance in Soviet and Russian Perspectives, In: Neil Malcolm (ed.): Russia and Europe: An End to Confrontation?, London, Pinter Publishers / The Royal Institute of International Affairs, 1994.

¹³ **Примаков, Ев.** Години в голямата политика. София, БРИП ООД, 2000; **Примаков, Ев.** Осем месеца плюс... София, БРИП ООД, 2002

¹⁴ **Талбот, Стр.** Ръката на Русия. Американска, Издание I, Архимед, 2002.

критерий тя съществено се различава от документалните източници, които представят реалната картина на нещата и са адресирани до много тесен кръг от хора – членовете на правителства и професионалните историци. Въпреки всички предубеждения, този вид информационни източници има своите безспорни качества, тъй като най-малкото хронологичната последователност на основните моменти в изследванията (понякога за разлика от техния анализ) като цяло отговарят на истината. В настоящата дисертация са използвани предимно теоретични трудове от този период, както и такива, свързани с целите и задачите, които преследват НАТО и Русия в своите военнополитически отношения.

7. Документални източници

Наличието на всеобхватна, но противоречива информация по разглежданата в това изследване проблематика, обуславя изграждането на значителна част от него на основата на документални източници. В работата са използвани множество документи, западни, руски и български, повечето от които се явяват пряко свидетелство за взаимоотношенията между НАТО, Русия и страните от Източна Европа през разглеждания период. За изграждане на изложените в дисертацията тези са използвани както вече известни и общодостъпни документи, така и наскоро декласифицирани справки, записи на разговори и разузнавателна информация.

Голяма част от използваните документи са подписани и влезли в сила международни договори, както и такива, които така и не са подписани от всички страни в преговорите по тях, или са подписани, но не и ратифицирани от всички участници. По този начин би могла да се проследи динамиката на преговорите, както и това дали в крайна сметка са преодолени всички противоречия или поне страните са успели да достигнат до взаимноприемлив компромис, или обратното – несъгласията са се оказали твърде големи. Използвани са документи, съхранявани в Руския държавен архив за най-нова история (РГАНИ), архивът на НАТО, както и този на българското Министерство на външните работи. Тук следва да се спомене, че освен за проследяване на основните моменти по пътя на България към членство в Алианса, българските архивни документи са полезни и за уточняване на националната позиция по отношение на етнополитическите конфликти на Балканите, в които и НАТО, и Русия се оказват замесени.

От изброените източници първо място заема богатият и разнообразен архив на НАТО. Той предлага изчерпателни и специфични данни за взаимоотношенията между Алианса и Руската федерация по време на целия разглеждан период, върховете и спадовете в отношенията, както и промяната в перспективите за сътрудничество вследствие на появата на нови предизвикателства пред двустранните контакти. Публикуваният голям брой официални документи и, което също е важно, протоколи от различни заседания дава безценен поглед върху вътрешната работа на организацията, отношенията между съюзниците, тяхната готовност да си сътрудничат с руснаците и съответно ходът на провеждане на заседанията на форматите, в които Русия участва – най-вече Постоянния съвместен съвет и заменилия го по-късно Съвет НАТО-Русия.

Също особено полезни в изследването от руска страна бяха някои сборници документи,¹⁵ дигитализираният архив на президента Б. Елцин,¹⁶ както и архивите на сайта на руската президентска институция.¹⁷ Въпреки че огромната част от руския документален архив за последното десетилетие на ХХ в. все още е засекретена, голяма помощ за мен представляваха вече достъпните сборници, включващи документи от недостъпния доскоро Руски държавен архив за най-нова история (РГАНИ), както и актовете обнародвани в руския Дипломатический вестник. Издирването на почти всеки от използваните руски документи беше сложна, но важна за моето изследване задача.

От друга страна, декласифицираните документи в архивите на американските президенти Джордж Х. У. Буш¹⁸ и Бил Клинтън,¹⁹ както и в дигитализирания архив на Държавния департамент на САЩ от периода 1997 – 2002 г., ми предоставиха изключително важен поглед не само върху собствената американска, но и върху голям брой щрихи от руската гледна точка по редица въпроси. Въпреки че отношенията САЩ-Русия не са и няма как да бъдат тъждествени на отношенията Русия-НАТО, безспорно е значението на динамиката в контактите между най-мощната страна в НАТО и основния правопреемник на СССР за състоянието на сътрудничество или противопоставяне между Алианса и Руската федерация. В този смисъл определена

---

¹⁵ Вж. напр. Распад СССР – документы и факты (1986 – 1991 г.). Т. 1., Нормативные акты. Официальные сообщения. Под общей редакцией доктора юридических наук, проф. Шахрая, С. М., Москва, Фонд Современной истории, Волтерс Клувер, 2009.

¹⁶ Елцин Центр – Архив. [online] [viewed 6 February 2020, 10:45] <https://m.yeltsin.ru/archive/>

¹⁷ Президент России – Документы. [online] [viewed 6 February 2020, 10:45]

<http://kremlin.ru/acts/bank>

¹⁸ Public Papers of the President G. Bush, 1991, Book 2.

¹⁹ Public Papers of the President Bill Clinton. 1993, Book 1. Вж. също: Clinton Digital Library: Declassified Documents Concerning Russian President Boris Yeltsin. [online] [viewed 6 February 2020, 12:00]. <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/57569>

положителна роля играят и като цяло приятелските отношения между държавните глави на двете държави – на Борис Елцин с Джордж Х. У. Буш и Бил Клинтън, съответно на Владимир Путин и Джордж У. Буш. Без преувеличение мога да кажа, че именно благодарение на тези документални източници стана възможно изпълнението на голяма част от фундаменталните задачи на това изследване. Склонен съм да приема до голяма степен достоверността на анализите на американските експерти по въпросите за сътрудничеството с руснаците, най-вече поради факта, че голяма част от тази информация е сравнена или поне е изведена логическата ѝ свързаност с други документални източници, както и с разнообразни изследвания по въпроса.

II. Основно съдържание на дисертационния труд

Настоящото изследване се състои от увод, изложение и заключение. Изложението включва три глави, всяка от които е тематично разделена на няколко раздела, а част от разделите – на няколко параграфа. Всеки раздел/параграф завършва с кратко обобщение на предоставената там информация. Доколкото това е възможно, е спазена хронологичната последователност на събитията с цел прегледност и по-голяма яснота на поставените проблеми.

1. Увод

Уводът на дисертацията включва актуалност на темата, хронологичната ѝ рамка, географския обхват, целите, задачите, обекта и предмета на изследване, както и преглед на историографията и изворовата база.

2. Първа глава: Период на сближаване в отношенията между НАТО и Русия (януари 1992 – юни 1996 г.)

Първа глава от настоящия труд се фокусира върху Периода на сближаване между НАТО и Русия (януари 1992 – юни 1996 г.). От една страна, в началото на 90-те години се наблюдава значителна приемственост в отношенията между Русия и Запада, които в много отношения са продължение на тези между късния СССР и западните държави – РФ е правопреемник на СССР (включително в ООН), преговорите по редица

договори продължават, а други запазват действието си и след края на Студената война (ДОВСЕ, договори за ядрено разоръжаване и др.).

От друга страна, международната среда в Европа в областта на политиката и сигурността е коренно различна в резултат на края на Студената война и на биполярния модел след разпадането на СССР и Източния блок. Създава се трайна обстановка на несигурност в Източна Европа, което кара редица централно- и източноевропейски държави да се преориентират към западните международни организации и структури, а Русия е принудена да потърси своето ново място на световната геополитическа карта, както и да изгради отношенията си с бившите съветски републики. НАТО също е принудена да потърси своите нови цели и приоритети след изчезването на основния геополитически съперник на Изток. Избухването на етнополитическите конфликти в Източна и Югоизточна Европа и пост-съветското пространство допринася за политическата нестабилност в тази част на европейския континент. Между разпадането на двете големи федерации в Източна Европа СССР и СФРЮ могат да бъдат прокарани редица паралели, макар че разликите в двата процеса определено преобладават.

Встъпителната част представлява въведение към основните аспекти, които ще бъдат разгледани в Първа глава – състоянието на НАТО и Русия непосредствено след края на Студената война; разпускането на ОВД и разпадането на СССР; настъпилата обстановка на несигурност в Централна и Източна Европа; факторите, които принуждават Русия да потърси своето ново място на световната геополитическа карта, както и да изгради отношенията си с вече бившите съветски републики; изчезването на геополитическия съперник на Изток, принудило членовете на НАТО да потърсят нова цел и начини за трансформация на организацията, които да обусловят нейното по-нататъшно съществуване – разширяване на Изток, урегулиране на избухналите етнополитически конфликти, преодоляване на проблемите в процеса по ядреното разоръжаване, настъпили след разпадането на СССР и др. Между Русия и западните страни се наблюдават различни визии за сигурността в Европа и ролята на редица международни организации – най-вече НАТО, ООН и ОССЕ.

Първият раздел представлява кратко изложение на разпускането на Източния блок, неуспехът на „перестройката“ на Михаил Горбачов и разпадането на СССР. Разгледани са хронологията и причините за тези събития, както и напрежението между властите на Съветския съюз и РСФСР, олицетворено в разгарящата се борба за власт между М. Горбачов и Борис Елцин. Проследен е пътят към разпускането на Източния блок и СССР и създаването на Общността на независимите държави (ОНД). Както се

оказва впоследствие, липсата на достатъчна спойка между държавите-основателки на ОНД и различаващите се представи за нейната роля до голяма степен парализират функциите на организацията.

Вторият раздел е посветен на изграждането на държавността в Руската федерация между 1991 и 1993 г. РФ официално е призната за правоприменник на СССР, а нейният първи президент Б. Елцин установява близки отношения с администрациите на американските президенти Джордж Х. У. Буш и заменилия го на поста през 1993 г. Бил Клинтън. Макар през 90-те години на ХХ в. Русия да остава трайно разделена вътрешно между желанието да бъде асоциирана със Запада и стремежа да остане самостоятелна велика сила, Периодът на сближаване с НАТО е същевременно и златният период на про-западните реформатори в руския вътрешнополитически живот. С инициативите си те целят изцяло да превърнат най-голямата планова икономика в света в свободна пазарна икономика, както и да установят тесни отношения със Западните страни. Започнатите икономически реформи и процесът на приватизация обаче драстично снижават жизнения стандарт на по-голямата част от населението, докато същевременно стават причина за появата на малка група влиятелни бизнесмени, станали известни под названието „олигарси“.

Този фактор, съчетан със задълбочаването на противоречията в руския политически елит по отношение на сближаването със западните страни, поражда мощна политическа опозиция срещу реформите в руския парламент, която ескалира с избухването на руската конституционна криза през втората половина на 1993 г., завършила с употреба на военна сила по заповед на Елцин срещу сградата на руския парламент, където се намират водачите на парламентарната опозиция. През декември 1993 г. се провеждат избори за новосъздадения парламент – Държавната дума. Проправителствените партии претърпяват неуспех на изборите, за сметка на представителите на Комунистическата и ултранационалистическата партии. Референдумът за нова конституция обаче, който се провежда по същото време, е победа за Елцин, тъй като одобрява новия основен закон, който значително разширява правомощията на президента.

Третият раздел разглежда приоритетите и реформите на Руската федерация в сферата на сигурността. След разпадането на СССР Русия се оказва с разклатени позиции и неблагоприятно географско и политическо разположение. Тя губи старите западни предимства на бившия СССР, а от общата отбранителна структура отпадат 6-те най-големи и най-добре оборудвани с водеща военна техника военни окръзи. В по-

голямата си част руските въоръжени сили са в почти пълна дезорганизация през 1992 г., една година след разпускането на СССР, което поставя някои значителни практически предизвикателства за глобалната сигурност и контрола върху оръжията.

Една от първите задачи на правителството на Б. Елцин е разработването на Закон на Руската федерация за сигурността, който е подписан от президента на 5 март 1992 г. В него се дава определение на понятието сигурност, описват се нейните обекти и се посочват силите и средствата за осигуряване на сигурността на страната.

С указ на президента Б. Елцин от 2 ноември 1993 г. влиза в сила и новата Военна доктрина на РФ, която определя основните задачи и направления на реформиране на нейните въоръжени сили. Целта е създаването на по-евтина, компактна, технически по-добре оборудвана армия, която да отговаря на най-високите съвременни стандарти. По същото време протича и военната реформа в Руската федерация, която се осъществява в много трудни условия, вследствие на обективни и субективни фактори.

Реалните резултати от военната реформа обаче стават по-видими едва от средата на 90-те години на XX в. насетне. Преди това Русия е въввлечена в изключително тежък етнополитически конфликт в критична за нея зона – Кавказ. Влошената военна ефективност става особено явна по време на избухналата Първа война в Чечня (1994 – 1996 г.), която се оказва огромно предизвикателство пред новоизграждащата се руска армия и елит, а сравнително малкият мащаб на сблъсъка не му пречи да бъде един от най-изтощителните и унижителни за Русия конфликти, в които тя е въввлечена през най-новата си история.

В Четвъртия раздел акцентът е поставен върху онези фактори, които определят поетия от президента Елцин и екипа му външнополитически курс на нова Русия и конкретно изработването на основните документи, чертаещи посоката на този курс. През този период водеща е ролята на руския външен министър Андрей Козирев, който се опитва да направи Русия партньор на Запада при формирането на света след края на Студената война. Той подчертава сътрудничеството пред конфликта със САЩ, като същевременно настоява Русия да се третира като велика сила в международната политика, а не като паднала свръхсила. Ключът към оцеляването на страната и излизането от икономическата криза Козирев свързва с демократизацията и сътрудничеството на Русия със западните икономически и силови структури.

Основен елемент е приемането на Концепцията за външната политика на Руската федерация на 23 април 1993 г., в която са заложили концептуалните основи на

външната политика на РФ. В нея са описани насоките на отношенията с държавите от ОНД, западните и източноевропейските страни и САЩ.

Петият раздел е посветен на трансформацията на НАТО след края на Студената война. Алиансът престава да бъде единствено колективен съюз за отбрана за възпиране на мощен външен противник и се налага да изгради нова идентичност за себе си в контекста на радикалните политически промени в глобален мащаб. Изчезването на геополитическия съперник на Изток принуждава членовете на НАТО да потърсят нова цел и начини за трансформация на организацията, които да обусловят нейното понататъшно съществуване. Новите приоритети на Алианса са посочени в Брюкселската декларация по повод честването на 40-та годишнина на Алианса, Лондонската декларация от 1990 г. и Римската среща на върха през 1991 г., завършила с приемането на нова стратегическа концепция. Принципни постановки в новата концепция са: 1) осъществяване на европейска идентичност в областта на отбраната; 2) развитие на механизми за контрол над въоръженията, скрепени с международни договори; и 3) подготовка за посрещане на новите рискове към мира и сигурността, предизвикани от сериозни икономически, териториални, етнически и политически спорове в държавите от Източна Европа.

Създава се и нов орган в рамките на НАТО – Северноатлантически съвет за сътрудничество (САСС) – чиято основна цел е установяването на партньорски отношения с Русия и другите страни в Източна Европа. САСС е последван от инициативата „Партньорство за мир“ през 1994 г., която е съсредоточена върху индивидуалното партньорство между НАТО и участващите в нея източноевропейски държави, което различава ПЗМ от колективния характер на САСС.

Що се касае до новите приоритети на НАТО, от руска страна се наблюдава съвпадане на интересите в някои области (разоръжаване), разминаване (разширяването на НАТО) и възможности за сътрудничество (урегулиране на етнополитическите конфликти). В Периода на сближаване Русия търси все по-активна и дори специална връзка с НАТО – например присъединяването към САСС, получаването на статута 16+1 в Северноатлантическия съвет и Политическия комитет през пролетта на 1995 г., включването в инициативата „Партньорство за мир“ (макар и след известно колебание). Освен на отношенията с НАТО като цяло, руското ръководство държи и на двустранните връзки с нейните членове, на първо място със САЩ – важно е да се споменат близките връзки на Елцин с Буш-старши и особено с новия американски

президент Бил Клинтън, както и създаването на Комисията Гор-Черномирдин, която развива американско-руското сътрудничество в редица области.

Други важни предизвикателства пред сигурността в Европа са продължаването на процеса на разоръжаване, неразпространение на оръжия за масово поразяване, избухването на етнополитически конфликти. В процес на развитие са интеграционните процеси, разширяването на Алианса на Изток и визията за американската роля на континента. Страните от НАТО подчертават, че след разпада на СССР републиките трябва да предприемат необходимите действия, за да осигурят спазването на международните споразумения, подписани от СССР – Договора СТАРТ, ДОВСЕ, Договора за неразпространение и др. Специално внимание се обръща на въпроса за предотвратяване на износа на ядрени и други дестабилизиращи военни технологии.

Шестият раздел разглежда процеса на реализиране на договорите за ограничаване на стратегическите въоръжения и по-специално договора СТАРТ. Именно в сферата на ядреното разоръжаване и спазването на международните споразумения в тази област Русия и НАТО и в частност Русия и САЩ имат най-много допирни точки в този период. Влизането в сила на Договора СТАРТ е възпрепятствано от събитията, които произтичат в СССР и последвалото разпадане на Съюза. За известен период от време глобалният процес на ядрено разоръжаване се превръща в заложник на дискусиите между водещите страни от пост-съветското пространство относно характеристиките на новосъздадената ОНД и съдбата на съветския ядрен арсенал, останал на територията на четири от бившите съветски републики – Русия, Украйна, Казахстан и Беларус.

На 23 май 1992 г. САЩ, Русия, Беларус, Казахстан и Украйна подписват в столицата на Португалия Протокол към Договора между СССР и САЩ, който става известен като „Лисабонски протокол”, съгласно който държавите-правоприемници на бившия СССР се присъединяват към Договора СТАРТ. Единствено Русия е призната като ядрена държава, а останалите три държави се задължават да се присъединят към Договора за неразпространение на ядреното оръжие. За известен период, обаче, Украйна не спазва задълженията си. Едва след сключването на Будапещенския меморандум за гаранции за сигурност в края на 1994 г. се постига реален напредък в преговорите с Украйна относно съдбата на ядрените оръжия на нейна територия. В резултат на това Беларус, Казахстан и Украйна се отказват от ядрените си оръжия.

Седмият раздел описва началото и основните характеристики на програмата на НАТО „Партньорство за мир“. Създаването на САСС е безспорен успех в политиката

на НАТО, но той има един съществен „недостатък” – не дава възможност на страните партньори да развиват индивидуално сътрудничество с НАТО. Този недостатък на САСС и на политиката на НАТО е отстранен в голяма степен през 1994 г., когато е създадена най-важната програма за двустранно сътрудничество между НАТО и отделните страни-партньори – Програмата „Партньорство за мир” (ПЗМ).

ПЗМ е програма на практическо двустранно сътрудничество между НАТО и отделните страни-партньори, благодарение на която тези страни могат да развиват индивидуални отношения с НАТО, самостоятелно да определят приоритетните направления на сътрудничеството”. Създаването на ПЗМ е тясно свързано и с амбициите на бившите съветски сателити в Централна и Източна Европа да станат членове на НАТО. Русия също се присъединява в средата на 1994 г., въпреки че отлага до месец май на следващата година пълното си обвързване с инициативата, поради съмнения, че истинската цел на ПЗМ е да осъществи „прикрито” разширяване на НАТО. Решението на Русия да се присъедини към ПЗМ помага да се активизира и работата по т. нар. „Широк, засилен диалог за сътрудничество” в допълнение към предвидените в програмата на ПЗМ дейности, договорен още на 22 юни 1994 г. Членството в ПЗМ дори се оказва недостатъчна база според руското правителство за развиване на сериозни отношения между Русия и НАТО. Русия успява да постигне специалния статут, който ѝ отрежда формулата „16+1” в САС през пролетта на 1995 г.

Осмият раздел разглежда въпроса за разширяването на НАТО. След края на Студената война започва активен дебат дали НАТО трябва да кани за свои членове страни от бившия Източен блок. Вътрешната реакция на НАТО за евентуално членство в Алианса на бивши страни от Варшавския договор първоначално е отрицателна, но по времето на срещата на върха на Алианса в Рим през 1991 г. членовете се съгласяват на редица цели, чието изпълнение би могло да доведе до присъединяване, например пазарна и демократична либерализация, като НАТО би могла да бъде партньор в тези усилия. В следващите години са създадени по-широки форуми за регионално сътрудничество между НАТО и неговите източни съседи, включително САСС и ПЗМ. През януари 1994 г. на срещата на върха в Брюксел в НАТО, съюзните лидери потвърждават, че Алиансът е отворен за членството на други европейски държави.

Проблемът за разширяването на НАТО има особено значение за отношенията Русия-САЩ и Русия-НАТО. Той се обсъжда на поредица срещи между Клинтън и Елцин, при които е постигнат известен напредък, но като цяло позицията на Русия относно бъдещото разширяване на НАТО остава отрицателна.

Деветият раздел се съсредоточава върху конфликта в Босна и Херцеговина и значението на намесата на НАТО и Русия за неговото прекратяване. Кризата в Босна и Херцеговина ясно показва, че НАТО, като европейско регионално споразумение за запазване на мира и защитата на нейните държави-членки от външна агресия, трябва да промени начина си на работа, ако иска да продължи да дава ефективен принос за международния мир и сигурност.

Намесата на НАТО в конфликта започва като поредица от военноморски блокади в Адриатическо море и операции за налагане на забранена за полети зона над въздушното пространство на Босна и Херцеговина в подкрепа на редица резолюции на ООН. Впоследствие намесата на НАТО постепенно ескалира с операция „Забраняващ полет“ (12 април 1993 г. – 20 декември 1995 г.) и с операция „Преднамерена сила“ (30 август – 20 септември 1995 г.). Последните две операции изиграват ключова роля за прекратяване на войната. АЙФОР (1995 – 1996) и ЕСФОР (1996 – 2004) също са създадени под ръководството на НАТО, за да се гарантира прекратяването на военните действия, стабилизиране на мира, създаване на стабилно босненско правителство и принос за установяване на среда за сигурност.

С началото на югославската криза през 1991 г. Западните Балкани стават център на вниманието и на руската външна политика и нейните усилия да се запази статусът на велика сила извън собствените ѝ граници. Първо, руският политически елит счита този регион за важна зона за сигурността на Русия и нейните интереси в Средиземноморието и Европа. Второ, религиозните и културни връзки със славянските православни нации се смятат за средство за запазване на влиянието на Москва в региона. Югославските конфликти в началото на 90-те и особено войната в Босна не само служат като мотив за първи сериозен дебат относно външната политика на Москва и националните интереси в пост-биполярните международни отношения, но и като възможност да се засили позицията на Русия в света като цяло. След сключването на Дейтънското мирно споразумение през ноември 1995 г., Москва желае да участва в прилагането на мира, но без нейните войски формално да бъдат под командването на НАТО. Решено е руските войски да служат под командването на генерал на САЩ, а не на НАТО. Въпросният генерал на САЩ обаче е едновременно и офицер от НАТО, което означава, че в действителност Русия е подчинена на НАТО в поддържането на мира в Босна.

В **Заклучителната част** на Първа глава се прави кратък обзор на този бурен, но като цяло положителен, начален период в отношенията между НАТО и Русия. Той приключва през 1996 г., когато постепенното, но трайно спадане на ролята на руските

реформатори, съвпада с взаимното разочарование и раздалечаване на позициите между Русия и Запада по редица въпроси, въпреки запазването на желанието за сътрудничество. Все пак, резултатите от президентските избори в Русия и САЩ, които позволяват на президентите на двете страни да запазят постовете си, осигуряват поне частична приемственост в отношенията Русия-Запад в началото на следващия, Критичен период в отношенията НАТО-Русия (юли 1996 – август 1999 г.).

3. Втора глава: Критичен период в отношенията между НАТО и Русия (юли 1999 – август 1999 г.)

Акцентът в изследването е поставен върху **Втора глава**. Тя засяга Критичния период в отношенията между НАТО и Русия, който обхваща времевите граници между началото на втория президентски мандат на руския президент Борис Елцин през юли 1996 г. и назначаването на Владимир Путин за министър-председател на Руската федерация през август 1999 г. Този период се характеризира с най-противоречивото и в определена степен най-динамичното развитие на отношенията между Алианса и РФ в сравнение с останалите два периода, които този труд обхваща. И двете страни проявяват склонност към сътрудничество и дипломатическо уреждане на възникналите политически спорове. И през този период, както и през Периода на сближаване, администрациите на американския и руския президент поддържат тесни контакти и се опитват да сведат до минимум силата на международните кризи и противоречия, които се появяват в отношенията между двете държави. За съжаление, както проличава в края на този период, някои кризи се оказват прекалено силни и заплашват с разрыв отношенията между НАТО и Русия като цяло и в частност тези между САЩ и РФ.

Встъпителната част описва накратко основните характеристики на настъпващия Критичен период, които ще бъдат представени във Втора глава – финализирането на процеса към първото разширяване на НАТО след края на Студената война, подписването на Основополагащия акт между НАТО и Русия за взаимни отношения, съдействие и сигурност и създаването на Постоянния съвместен съвет през 1997 г., както и остропротивопоставяне, в което изпадат НАТО и Русия след избухването на Косовската криза.

Първият раздел разглежда финализирането на процеса на първото разширяване на Алианса след края на Студената война. Загърбила вътрешните противоречия по отношение на ползите и вредите от своето разширение на Изток НАТО все по-

интензивно включва трите централноевропейски страни Полша, Унгария и Чехия в своите структури като подготовка на приемането им за свои пълноправни членове.

През 1996 и 1997 г. разширяването на НАТО остава водещ въпрос в отношенията на Русия със Запада. Също както и през Периода на сближаване Русия твърдо се противопоставя на членството на трите страни в НАТО, въпреки че през втората половина на 90-те години на XX в. тя по-скоро се стреми да минимизира усложненията, които могат да възникнат за нея при осъществяването на разширяването, което вече изглежда необратимо. В известен смисъл Федерацията дори извлича определени дивиденди от планираното присъединяване на трите централноевропейски страни, защото в опит да се смекчи нейната отрицателна позиция по въпроса, САЩ и останалите страни-членки предлагат на Русия сключване на международно споразумение, което не само да замени съществуващия дотогава формат „16+1”, но и да изгради цял нов механизъм на партньорски отношения, който да затвърди специалните партньорски отношения, които Русия поддържа с НАТО.

Срещата на най-високо равнище в Хелзинки (20 март 1997 г.) дава възможност на президентите Клинтън и Елцин да постигнат разбиране по принципите за разширяване на НАТО. Поддържайки своето противопоставяне на разширяването на НАТО, Русия признава, че то е неизбежно и се стреми към компромисно решение, което да смекчи, доколкото е възможно, негативните последици за нея от разширяването. Двамата президенти се договарят да работят заедно за насърчаване на сътрудничеството между НАТО и Русия като важен елемент от европейската сигурност.

По време на състоялата се през юли 1997 г. Мадридска среща на най-високо равнище държавните и правителствените ръководители на НАТО отправят покана към Полша, Унгария и Чешката република за започване на преговори за присъединяването им към НАТО като пълноправни членове. През есента на 1997 г. се водят преговори с всяка една от поканените страни, а през декември с. г. са подписани съответните протоколи за тяхното присъединяване, което официално се извършва на 12 март 1999 г.

Въпреки това въпросът с руското противопоставяне на разширяването на НАТО като цяло остава нерешен. Фактът, че по време на срещата в Мадрид изрично е посочено, че НАТО остава отворена за нови членове само засилва още повече подозренията на Москва. Подписването на Основополагащия акт и създаването на Постоянния съвместен съвет по-рано същата година донякъде уталожват руското недоволство, но сами по себе си те също имат своите предимства и недостатъци.

Вторият раздел е посветен именно на подписването на Основополагащия акт между НАТО и Руската федерация и създаването на Постоянния съвместен съвет (ПСС). Сключването на Основополагащия акт „НАТО-Русия“ и основаването на ПСС бележи връхната точка на отношенията НАТО – Русия през 90-те години, като в текста на Акта са посочени значителен брой области, в които двете страни виждат явната полза от едно дълготрайно и пространно сътрудничество.

Основополагащият акт НАТО-Русия е израз на траен ангажимент, поет на най-високо политическо равнище за съвместна работа по изграждането на траен и всеобхватен мир в Евроатлантическата зона. Актът позволява на НАТО и Русия да установят по-тесни отношения не само в техен интерес, но и в по-широк интерес на всички държави в Евроатлантическата зона. Подписването на Акта бележи върха на стремежа на НАТО и Русия да установят дух на разбирателство и сътрудничество през първото десетилетие след края на Студената война и безспорно представлява най-положителния момент в иначе турбулентния Критичен период в техните отношения.

Въпреки тези положителни насоки обаче още от самото начало на работата на ПСС възникват разногласия. За това допринася както компромисният характер на Основополагащия акт, така и фактът, че и двете договарящи се страни не се възползват в пълна степен от възможностите, които предоставят дискусиите по време на редовно провежданите сесии през 1998 и 1999 г. Компромисният характер на клаузите на Основополагащия акт и работата на ПСС в крайна сметка се оказва изпълнен с недостатъци, които кризата в Косово изкарва наяве по най-деструктивния начин.

Третият раздел разглежда различните аспекти на Косовския конфликт – историята и причините за неговото избухване, усилията на международната общност за предотвратяване на ескалацията на насилието, едностранната военна интервенция на НАТО срещу Югославия с цел прекратяването на конфликта и нейното отрицателно въздействие върху отношенията между НАТО и Русия. Обърнато е и внимание върху приемането на новата стратегическа концепция на Алианса през април 1999 г. Основният акцент е поставен върху намесата на международната общност в конфликта в Косово, достигнала своята кулминация с бомбената кампания на НАТО срещу Република Югославия, която довежда до крайно негативни последици за взаимоотношенията Русия – НАТО. Вниманието е насочено върху противоречията между западните партньори и Русия за начините, по които е допустимо да се повлияе за урегулирането на Косовския конфликт, както и за целените резултати от подобна външна намеса. Проследени са и разнообразните дипломатически инициативи, решения

и действия на водещите страни и международните организации, които въпреки постоянно увеличаващото се напрежение в отношенията между западните партньори и Русия (и в определена степен Китай), в крайна сметка успяват да дадат резултат за изработването на прагматично политическо решение.

Провеждането на бомбардировъчната операция „Обединена сила” от НАТО срещу СРЮ се превръща в най-сериозното изпитание за взаимоотношенията между Русия и НАТО през първото десетилетие след края на Студената война. Москва осъжда едностранните действия на НАТО като противоречащи на нормите на международното право. Тази позиция контрастира с концепцията на НАТО, че тежката хуманитарна ситуация оправдава използването на военна сила. Протестирайки срещу намесата на НАТО в Косово, Русия решава да прекъсне за почти година контактите си с Алианса в рамките на Постоянния съвместен съвет – позиция, която черпи аргументи от договореностите по Основополагащия акт НАТО-Русия. Въпреки това в крайна сметка именно подновеното сътрудничество между НАТО и Русия и в частност между САЩ и Русия позволява да се достигне до урегулиране на Косовския конфликт и прекратяването на бомбардировките на НАТО. На 10 юни 1999 г. Съветът за сигурност на ООН приема Резолюция 1244, с която се дават международно-признати гаранции за разполагането на чуждестранни граждански и военни сили в Косово.

Успешното преодоляване на инцидента на летището в Прищина в средата на юни с.г. и уреждането на важния въпрос за характера на руското участие в мироопазващата операция КЕЙФОР бележи и края на кризата в отношенията НАТО-Русия, предизвикана от развитието и в крайна сметка – ескалацията – на конфликта в Косово. Настъпилото напрежение в отношенията на западните страни с Русия в общи линии се изчерпва в средата на юни 1999 г., но проблемите и противоречията остават.

В Заключителната част на Втора глава се прави разбор на основните събития, които се случват по време на Критичния период – осъществяването на първия кръг от разширяването на НАТО, подписването на Основополагащия акт „НАТО – Русия” и създаването на Постоянния съвместен съвет, както и прекъсването (и впоследствие възстановяването) на диалога между Русия и Алианса по време на Косовската криза. Прави се преход към настъпването на следващия период – Прагматичния.

4. Трета глава: Прагматичен период в отношенията между НАТО и Русия (септември 1999 – декември 2002 г.)

Трета глава се съсредоточава върху Прагматичния период в двустранните връзки НАТО-Русия. Този период се характеризира с амбицията на двете страни да си възвърнат взаимното доверие и да възстановят възходящия път на отношенията си от времето преди избухването на Косовската криза. Определено улеснение в тази насока оказва смяната на президентските администрации в САЩ и Русия – местата на Клинтън и Елцин заемат съответно Джордж У. Буш и Владимир Путин. Отношенията между НАТО и Руската федерация достигат определено равнище на прагматизъм, реалистични цели и избягването на конфронтационни позиции. Излизането на международната сцена на нов брутален геополитически съперник – международния тероризъм – води до нов ръст на двустранните контакти, най-видим резултат за което е създаването на новия Съвет НАТО-Русия, призван да поправи грешките, допуснати в работата на ПСС. Въпреки това негативното влияние на противоречията в позициите на САЩ и Русия в областта на разоръжаването и съдбата на Договора за противоракетна отбрана, плановете за ново разширяване на НАТО и подготовката на предстоящото нападение на САЩ срещу Ирак постепенно влошава равнището на отношенията Русия-НАТО, още повече че в работата на СНР отново липсва стремеж към постигане на градивни, творчески решения за сътрудничество.

Първи раздел описва обстоятелствата около идването на власт на Владимир Путин – отначало като министър-председател, а впоследствие и като президент на РФ. Подробно е разгледана Втората чеченска война (1999 – 2000 г.), която се превръща в политическа печалба за Путин за разлика от политическата загуба за Елцин в миналото. Изследвано е влиянието на войната за отношенията Русия-Запад, както и за изхода на президентската надпревара в Русия. Обърнато е внимание на еволюцията на стратегическия подход на Русия при Путин в отношенията със Запада, както и на интеграционната стратегия на Москва по отношение на „близката чужбина”.

Вторият раздел разглежда отношенията между Русия и НАТО в периода септември 1999 – август 2001 г. и опитите за възстановяване на градивните връзки след края на кризата в Косово. Представено е значението на резултатите от Срещата на върха на ОССЕ в Истанбул на 18–19 ноември 1999 г. за отношенията Русия-НАТО. На срещата 30 държави от ОССЕ подписват Адаптирания договор за ОВСЕ, който има за цел да отрази промените след края на Студената война. По време на срещата на върха

има словесен сблъсък между Русия и Запада по повод военната интервенция на НАТО в конфликта в Косово и началото на Втората чеченска война. Тази многоизмерност на срещата на върха в Истанбул я превръща в своеобразен кръстопът в отношенията между НАТО и Русия на границата между ХХ и ХХІ в.

В началото на следващата година руското правителство пристъпва към преосмисляне на национална стратегия в областта на сигурността и отбраната, което довежда до изработване и на новата Концепция за национална сигурност на Руската федерация, публикувана на 10 януари 2000 г., в която са отразени опасенията на Русия от инициативите на НАТО – разширяване, готовност за военна интервенция, която не е оторизирана от ССООН и др. Въпреки текста на Концепцията, редно е да се отбележи, че дипломатическите жестове на добра воля не закъсняват веднага щом югославската ситуация става предмет на международното право. Генералният секретар на НАТО Джордж Робертсън посещава Москва на 16 февруари 2000 г., за да сложи началото на първия концептуален разговор за възможностите за бъдещото сътрудничество между Русия и НАТО. Американско-руските отношения през този под-период обаче остават сложни, въпреки опитите за нормализация.

Третият раздел се съсредоточава върху отношенията между НАТО и Русия от средата на 2001 г. до края на 2002 г. На международната арена се появява нов фактор със значителни финансови, военни и човешки възможности – международният тероризъм. На 11 септември 2001 г. той извършва неочакван и огромен по своите мащаби и последствия терористичен акт срещу двете кули на Световния търговски център в Ню Йорк и част от сградата на Пентагона. Тези актове на терор представляват нов тип предизвикателства срещу сигурността и световния мир. Те естествено и логично обединяват десетки държави и нации срещу общия противник.

Сходните позиции на САЩ и Русия относно борбата срещу тероризма в значителна степен подобряват отношенията между двете държави, а оттам – и отношенията Русия-НАТО. През декември 2001 г. лорд Робъртсън обявява създаването на нов орган НАТО-Русия през следващите месеци, който ще позволи на двете страни да работят „в екип от 20” по въпроси, където имат общ интерес. На 28 май с. г. в Италия е обявено създаването на Съвета НАТО-Русия. Като първоначални стъпки, подписаните Декларацията обявяват за приоритетни следните съвместни усилия: 1) Борба срещу тероризма и новите заплахи за сигурността; 2) Управление на кризи; 3) Неразпространение на ОМУ; 4) Мерки за контрол на въоръженията и за изграждане на доверие; 5) Системи за нестратегическа противоракетна отбрана; 6) Търсене и

спасяване на море; 7) Военно сътрудничество и реформи в отбраната; 8) Граждански извънредни ситуации; 9) Нови заплахи и предизвикателства.

Въпреки това тези положителни насоки не са в състояние да променят фундаментално основните източници на напрежение между Запада и Русия. **Четвъртият раздел** описва основните причини и обстоятелства за охлаждането на отношенията между НАТО и Русия в годините след 2002 г. Планираният втори етап от разширяването на НАТО, който този път включва седем държави от Централна и Източна Европа, включително и Балтийските страни, се превръща в един от най-големите източници на напрежение между Алианса и Русия. Макар да реагира далеч по-сдържано от предшественика си, Владимир Путин също отправя остра критика към плановете на НАТО. Друг спорен въпрос е съдбата на договорите за разоръжаване и контрол на въоръжените сили. Въпреки че САЩ и Русия подписват нов договор за ограничаване на стратегическите оръжия – СОРТ, а още през 2000 г. Държавната дума ратифицира СТАРТ-2, несигурната съдба на Договора за противоракетна отбрана, свързана с амбицията на администрацията на Буш да се оттегли от него, както и нежеланието на западните страни да ратифицират Адаптирания ДОВСЕ поставят пред въпрос бъдещето на самата инициатива за разоръжаване.

Заклучителната част обобщава как постепенното натрупване на нови противоречия редом с нерешените стари бележи края на Прагматичния период през 2002 г., който хронологично може да се постави с излизането на САЩ от Договора за ПРО и съответно на Русия от СТАРТ-2 през лятото на 2002 г., както и обявяването на намеренията на САЩ за нападение срещу Ирак през втората половина на с.г., съпътствано от острата критика на Русия и дори на част от европейските държави.

5. Заключение

В заключението на дисертацията са направени следните изводи:

- Еволюцията на отношенията между Русия и НАТО в първото десетилетие след края на Студената война преминава през различни етапи на сближаване и раздалечаване. Върху тях влияние оказват различни фактори, които могат да бъдат разделени в две основни групи – външни и вътрешни.
- Вътрешните фактори за Русия са свързани основно с приоритетите и начина на управление на президентските администрации първо на Б. Елцин, а впоследствие и на Вл. Путин. И двамата са принудени да се съобразяват в

действията си от тежкото, особено при Б. Елцин, икономическо състояние на страната, както и от състава на долната камара на руския парламент.

- За НАТО вътрешните предизвикателства през 90-те години на XX в. са свързани с трансформацията на Алианса, след като става ясно, че страните-членки са решени да не разпускат Пакта, макар че заплахата от Източния блок вече я няма. Все по-явна става амбицията на НАТО да поеме нови политически и военни отговорности преди всичко свързани с опазването на сигурността в Европа, включително извън географския ареал на Алианса.
- Настойчивото желание на редица страни в Централна и Източна Европа да станат на свой ред членове на Пакта, допълнително стимулира НАТО да обърне поглед на Изток от своите географски граници.
- Между Русия и западните страни се наблюдават и твърде различни визии за сигурността в Европа и ролята на редица международни организации – най-вече НАТО, ООН и ОССЕ.
- Макар през 90-те години на XX в. Русия да остава трайно разделена вътрешно между желанието да бъде асоциирана със Запада и стремежа да остане самостоятелна велика сила, Периодът на сближаване с НАТО е същевременно и периодът с най-голямо влияние на руските про-западни реформатори в руския вътрешнополитически живот.
- Този турбулентен, но като цяло положителен, начален период в отношенията между НАТО и Русия приключва през 1996 г., когато постепенното, но трайно спадане на ролята на руските реформатори, се съчетава с взаимното разочарование и раздалечаване на позициите между Русия и Запада по редица въпроси, въпреки запазването на желанието за сътрудничество.
- По време на Критичния период отношенията между НАТО и Русия достигат до своеобразен връх, последван непосредствено от най-драстичния спад в контактите през разглежданото десетилетие. Темата за разширяването на НАТО се превръща в трайно предизвикателство в двустранните отношения.
- Безпрецедентен външнополитически успех за страните е сключването на Основополагащия акт НАТО-Русия и създаването на Постоянния съвместен съвет, които издигат сътрудничеството между тях на ново равнище. За съжаление, впоследствие страните не успяват в пълна степен да оползотворят възможностите за партньорство, които им предоставят Актът и Съветът.

- Липсата на интегритет в отношенията прераства в колизия, когато на Балканите избухва Косовската криза. Макар и по-малка по мащаб от Босненската, по същество тя разрушава почти изцяло взаимното доверие между НАТО и Русия, заели различни страни по време на конфликта. И въпреки че те отново намират начин да работят заедно за прекратяването на конфликта и съхраняването на постигнатия мир, в отношенията между НАТО и Русия трайно се загнездва взаимното разочарование и недоверие.
- Въпреки лъкатушенията в диалога между Русия и най-важната страна в НАТО – САЩ – през 90-те години, в решаващите моменти неизменно надделяват реализмът и разбирането, че сферата на еднаквите интереси на двете страни в съвременния свят е значително по-широка, отколкото тази на разногласията, и че по най-важните стратегически въпроси – осигуряването на мира и стабилността, Русия и САЩ са партньори, а не съперници.
- Наследените от Косовския конфликт взаимно недоверие и подозрителност само са засилени по време на избухналата през втората половина на 1999 г. Втора война в Чечня, която става една от основните причини за установяването на трайна нестабилност в Кавказкия регион.
- Прагматичният период в двустранните връзки НАТО-Русия се характеризира с амбицията на двете страни да си възвърнат взаимното доверие и да възстановят възходящия път на отношенията си от времето преди избухването на Косовската криза. Отношенията между НАТО и Руската федерация достигат определено равнище на прагматизъм, реалистични цели и избягването на конфронтационни позиции.
- Излизането на международната сцена на нов, общ за Запада и Русия, брутален геополитически съперник международния тероризъм – води до подобряване на двустранните контакти между Алианса и Русия и до създаването на Съвета НАТО-Русия през първата половина на 2002 г.
- Негативното влияние на противоречията в позициите на САЩ и Русия в областта на разоръжаването и съдбата на Договора за ПРО, плановете за ново разширяване на НАТО и подготовката на предстоящото нападение на САЩ срещу Ирак трайно влошават равнището на отношенията Русия-НАТО.

- Още по-голям източник на противоречие се превръща желанието на НАТО да приеме нови членове от Източна Европа, включително някогашни съветски сателити и бивши републики на СССР.
- Русия би се противопоставила на разширяването на НАТО на Изток без значение как Западът ще го „облече“ или представи. Амбицията на централно- и източноевропейските страни да се присъединят към Западния съюз се разглежда в Москва както като предизвикателство пред интересите на Русия, така и като унижение за нейния статут на велика сила.
- Предположенията, че Западът е следвало да положи сериозни усилия да интегрира Русия в НАТО през първата половина на 90-те години, не отчитат две важни обстоятелства. Освен сериозните организационни и политически предизвикателства по евентуалното приемане на Русия като пълноправен член, подобен ход би променил фундаментално характера на НАТО. Алиансът би се превърнал в организация за колективна сигурност – нещо като регионално копие на ООН – вместо алианс за съвместна отбрана.
- Нерядко се отправят обвинения към Запада, че се възползва от слабостта на Русия през 90-те години на XX в. Това в известен смисъл е вярно, но не схваща същността на въпроса. Интересите на страните понякога съвпадат, а друг път се сблъскват; като във втория случай обикновено се налага по-силната страна. Твърде е възможно например, че Съветският съюз би увеличил броя на членовете на ОВД, ако постигне победа в Студената война.
- И през трите периода между Русия и НАТО има реално желание за постигане на трайно сътрудничество, но сложността на външнополитическата среда в Европа, преплитането на интересите между тях, както и все още не докрай изкоренената подозрителност стават причина НАТО и Русия така и да не успеят да се сближат в достатъчна степен. Склонността към сътрудничество започва да се гради основно въз основа на интереси, а не на ценности, което води до далеч по-крехка стабилност и трайност в двустранните отношения.
- Последиците от действията на НАТО и Русия през първото десетилетие след края на Студената война и до днес оказват влияние върху техните двустранни отношения, върху промените в структурата и задачите на НАТО и върху възприятията и амбициите на Русия относно влиянието ѝ в Източна Европа.

III. Приноси на дисертацията

Настоящата дисертация представлява първото систематизирано и детайлно проучване на развитието на основните аспекти във военнополитическите отношения между НАТО и Русия в периода 1992 – 2002 г. Някои наскоро декласифицирани архивни документи са изведени за първи път в научно обръщение като са взаимно съпоставени и анализирани, което дава възможност за по-прецизно проучване и за постигане на по-голяма убедителност в изводите. Дисертацията предлага за пръв път в историографията сравнително изследване на вътрешните и външните причини за динамиката във взаимоотношенията Русия-НАТО в един относително кратък, но изпълнен с множество предизвикателства период, когато са заложили основните тенденции за по-нататъшното развитие на двустранните контакти през XXI в. Проследени са специфичните процеси във всяка от двете страни, най-вече съчетаването на непреходни интереси с възможностите за тяхното отстояване в една изключително динамична международна среда. Последното често изискваше поглед върху събитията чрез съпоставянето на декларираните цели с фактическото поведение в отношенията с отсрещния партньор.

IV. Публикации по темата на дисертацията

1. Русия и Запада – история и причини за съперничеството. – В: Сп. *Международник*. Младежко списание за международни отношения на Студентски дипломатически клуб при СУ „Св. Климент Охридски“, бр. 3, ноември 2017, с. 52 – 58.[online] [viewed 30 January 2020, 10:55] <https://bit.ly/2vAoYzB>

2. Давал ли е обещание Северноатлантическият пакт на СССР през 1990 г. никога да не се разширява в Източна Европа? – В: Кюстендилски четения 23 [2017]: Историята – между революцията и еволюцията. С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 244 – 260.

3. Еволюция на концепцията за разширение на НАТО в периода 1990 – 1997 г. – В: Реформи и реформени инициативи в България и света през XX в. С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 273 – 283.

Препечатана в превод на английски език:

Evolution of the Concept of NATO Enlargement in the Period 1990 – 1997. – В: *Open Journal for Studies in History*. Center for Open Access in Science, Vol. 1, No. 1, 2018, p. 17 – 27. [online] [viewed 30 January 2020, 11:15] <http://centerprode.com/ojsh/ojsh0101/ojsh-0101.pdf>

Препечатана като монография на английски език:

Evolution of the Concept of NATO Enlargement in the Period 1990 – 1997. Riga, LAP Lambert Academic Publishing, KS OmniScriptum Publishing, 2019, p. 01 – 57.

4. Когато хуманитарната интервенция сближава великите сили. – В: Държавната идея в модерната епоха. С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 2018, с. 265 – 275.

5. Геополитическо значение и последици от Косовския конфликт. – В: Интердисциплинарни четения, Том 1: Природа и общество. С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 2019, с. 84 – 95.

6. Периодът 1991 – 2004 г. в отношенията НАТО – Русия и причините за съперничеството между тях. – В: С поглед към света и България. Сборник в памет на проф. д-р Костадин Грозев. С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 2019, с. 178 – 189.

7. Пътят към Косовския конфликт и интервенцията на НАТО – В: Кюстендилски четения 28 [2018]: Памет и забрава в историята. С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, очаква се излизане от печат.